

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2597>

Number: 29 , p. 237-259, Autumn III 2014

SELÇUKLU VEZİRİ AMİDÜLMÜLK KÜNDÜRÎ'NİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

THE RISE AND FALL OF SALJUQID VIZIER AMID AL-MULK KUNDURI

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALİCAN

Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

*Ölüm acıdır, ancak yücelik ve şerefe susadığım zaman onu
içmek bana tatlı gelir. Başımda yumurtlayan vezirliğin
vesveseleri, başımın içinde dönmeye başladı; korkarım ki o,
benim başımı döndürdü.*

Amidülmülk Kündürî¹

Özet

Büyük Selçukluların ilk hükümdarı Sultan Tuğrul Bey, askerî anlamda güç elde ederek siyasî bir egemenlik alanı inşâ etmenin yanında, devletin kurumsal temellerini de atmış bir idareciydi. Nitekim Selçuklularda, Ortaçağ İslâm dünyasında devlet mekanizması içerisinde yer alan birçok kurum gibi vezirlik de onun döneminde teşekkül etmiş ve bu makam, sözü edilen dönemde güçlü bir konuma kavuşmuştu. Hükümdarlık dönemi boyunca dört ya da beş vezir ile birlikte çalıştığı görülen Tuğrul Bey'in en meşhur veziri Amidülmülk Kündürî idi. Bazı kaynakların, elbette kullanmakta olduğu idarî yetkilere istinaden "Sultan'ın ilk veziri" olduğunu kaydettikleri Kündürî, devletin büyüme ve coğrafi anlamda yayılarak İslâm dünyasının lideri olma sürecinde görev yapmış olmasından dolayı oldukça etkiliydi ve zaman zaman Sultan'ı da aşabilen bir iktidara sahipti. Özellikle Selçukluların İslâm âlemine yönelik siyasî tutumu üzerinde belirleyici bir rol oynuyordu ve diplomatik anlamda devletin etkinlik alanının yayılmasında yeri doldurulamaz bir görev icra ediyordu. Nitekim kendisinden önceki vezirlerin aksine, çağı için uzun sayılabilecek bir dönem boyunca, on yıla yakın bir süre vezirlik vazifesini sürdürmüş olması da bunu açık bir biçimde gösterir. Dolayısıyla, denilebilir ki, Büyük Selçukluların erken döneminin anlaşılabilmesi için devlet içerisinde bu derecede belirleyici bir etkinliğe sahip bulunan bir bürokratin biyografisinin bilinmesi gerektiği hususu her türlü izahtan vareste bir durumdur. Bu çalışmada, Büyük Selçuklu Devleti'nin yükselme döneminde hatırı sayılı bir

¹ Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alp Arslan Dönemi," *Makaleler*, 2, yay. haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 215.

katkısı olan Tuğrul Bey'in veziri Kündürî ile alakalı biyografik malumat derlenecek ve onun siyasî karakteri ana çizgileriyle ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tuğrul Bey, Selçuklular, Amîdülmülk Kündürî, Vezir, Halife

Abstract

The first sovereign of Great Saljuqids, Sultan Tughril Beg, was a ruler that laid the institutional foundations of the state as well as he constructed a political sovereignty getting military power. The vizirate institution was formed and obtained a forceful position in time of him like other institutions in medieval Islamic world. Tughril Beg have appointed to vizirate position four or five man and the most renowned of these Amid al-Mulk Kunduri. Kunduri whom described "the first vizier of Sultan" for his governmental authority, was an effective ruler because of he performed a duty in the process of Saljuqid rise, geographical enlargement and become the leader of Islamic world. He had a power that sometimes surpass the Sultan's rule. The vizier especially had a decisive part on Saljuqid political behavior to Islamic world and carried out a unique duty on the expansion of the state's dominate diplomatically. He had vizirate about ten years unlike preceding viziers and this obviously exhibits his powerful position. Thereby, it was said that it must be caught on one such statesman's biography for understand the early Saljuqid history. In this paper, it will compiled biographical information about vizier Kunduri and evaluated his political character with its outlines.

Key Words: Tughril Beg, Saljuqids, Amid al-Mulk Kunduri, Vizier, Khalifah

GİRİŞ

1040 yılında meydana gelen Dandanakan Savaşı'nda Gaznelileri mağlup ederek kendi devletlerini kuran Tuğrul Bey liderliğindeki Selçuklular, kısa sürede hızlı bir ivme yakalamış, Abbâsî Halifeliği'ni himayeleri altına alarak bu dönemde Şîî Fâtîmî tehlikesi altında bulunan İslâm dünyasının siyasî ve askerî liderliğini üstlenmişlerdi. Konar-göçer nitelikli bir siyasal ve toplumsal yapının temsilcisi durumundaki Selçukluların siyasî yükselişi, bir yandan İslâm dünyasının sosyal, siyasal ve dinsel şekillenışı üzerinde belirleyici bir etki alanı meydana getirirken, diğer yandan aynı şekilde Selçukluların da şümüllü bir dönüşüm sürecine girmelerine neden olmuştu. En önemli etkilerini yerleşik hayata geçmeye yönelik toplumsal eğilimlerin güçlenmesi noktasında ortaya koyan söz konusu dönüşüm sürecinin etkili olduğu alanlardan biri de siyasî anlamdaki kurumsallaşma yönelimleriydi. Büyük Selçukluların siyasî yükselişi ile paralel olarak şekillendikleri görülen bu yönelimler, idarî yapı, ekonominin ve dış politikanın yönetimi, bürokrasi ve merkez-taşra teşkilatlarının teşekkülü gibi alanlara yansıyor, böylece devlet de kurumsal bir kimliğe kavuşuyordu. Nitekim siyasî iktidarın etki alanının genişlemesi ile varlık alanına gelen ve otoritenin kurumsallaşmasına paralel olarak mutlaklaşma eğilimleri sergileyen vezirlik kurumu da bu şekilde oluşmuştu. Bununla birlikte, Selçukluların siyasî kurumsallaşmasına

bağlı olarak biçimlenen bu vezirlik kurumu, dönemin diğer Müslüman devletlerinde olduğundan daha farklı bir gelişme seyrine sahipti. Axel Havemann'ın "daha önceki zamanlarda hiç olmadığı kadar geniş yetkilerle"² donatılmış olduklarının altını çizdiği Selçuklu vezirleri, ortaçağ İslâm dünyasında eskiden beri bilindiği biçimiyle vezirin üstlendiği işlevin değişmesini ve gelişmesini temsil etmekteydiler. Sultan'ın mutlak vekili ve onun iktidarını yürüten bir aracı otorite olarak vezir, ilk kez Selçuklu siyaseti içerisinde ortaya çıkmıştı ve zaman zaman efendisinin saltanatını dahî gölgeleyebilen bir gücü elinde bulunduruyordu. Onun kudreti Sultan'ın iktidarını yansıtır ve yetkileri hükümdarın büyüklüğünü gösteriyordu. Bu bakımdan, denilmesinde bir sakınca yoktur ki, siyasî iktidarın kurumsallaşan bir yapıya kavuşması ile zayıflamaya başlayan topluluk asabiyesinin yerini alan bürokratik yapının zirvesindeki idarî makam olmasının yanında hükümdarlık otoritesinin merkezîleşmesi ile de doğrudan bağlantılı olan vezirlik, Selçuklu devlet aygıtı içerisindeki en önemli memuriyetlerden biri, hatta en önemlisiydi.

Bir bürokrat olarak vezirin Selçuklu siyasî aygıtı içerisinde elde ettiği mutlak konum, hiç kuşkusuz, devletin kuruluş ve kurumsallaşma süreçleri üzerinde belirleyici roller üstlenen devlet adamlarının şahsî yetenekleri ile ilgiliydi. Devletin yükseliş sürecine katkı sunan devlet adamlarının idarî yapı üzerindeki etkileri de doğal olarak artıyor, Sultan'ın güvenini kazanan bu devlet adamları, devlet aygıtı içerisinde daha fazla egemenlik elde ediyorlardı. Nitekim daha önce başka Selçuklu vezirlerinin de vazife yaptığını bilmemize rağmen bazı kaynaklarda "Sultan'ın ilk veziri" olarak nitelendirilen Tuğrul Bey'in veziri Amidülmülk Kündürî, kişisel yetenekleri ve icrâ faaliyetleriyle Selçuklu vezirliğinin kurumsal anlamda yeni bir kimlik elde etmesini sağlamış, bu şekilde vezirlik makamına adeta yeni bir içerik kazandırmıştı.³ Kündürî, özellikle Selçuklu-Abbâsî ilişkilerinde güçlü siyaset etme yeteneğini kullanarak belirleyici olmasıyla Selçuklu siyasetinin İslâm dünyasındaki meşruiyet zeminin güçlendirilmesinde çok önemli bir görevi yerine getirmiş ve Büyük Selçukluların yükseliş sürecine tabir yerindeyse damgasını vurmuştu. Bu açıdan bakıldığında, Selçuklu tarihinin daha iyi anlaşılabilmesi için Tuğrul Bey'in veziri olan bu zatın biyografisinin ve siyasî faaliyetlerinin etraflıca incelenmesi gerektiği kuşkusuzdur. Çalışmamızda, temel anlamda bu meseleye odaklanılacak, Selçuklu tarihinin en önemli bürokratik figürlerinden biri olan Amidülmülk Kündürî hakkındaki tarihî kayıtların derlenmesiyle biyografik bir anlatının meydana getirilmesine gayret edilecektir.

Amidülmülk Kündürî Kimdir?

Büyük Selçukluların ilk hükümdarı Tuğrul Bey'in tam ismi Ebu Nasr Muhammed b. Mansur b. Muhammed el-Kündürî olan veziri Amidülmülk Kündürî,

² Axel Havemann, "The Vizier and the Rais in Saljuq Syria: The Struggle for Urban Self-Representation," *International Journal Of Middle East Studies*, C. 21, No: 2, (Mayıs 1989), s. 233.

³ Büyük Selçuklularda vezirlik müessesesinin oluşumu ile ilgili olarak bkz. Mustafa Alican, "Selçukluların Erken Döneminde Vezirlik Kurumu," *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/16, Nisan 2014, s. 1-16.

415/1024 yılında Nişâbur'un Turaysis bölgesinde bulunan Kündür köyünde zengin bir dihkânın oğlu olarak dünyaya geldi.⁴ Eğitim hayatına bu dönemde Gaznelilerin hâkimiyeti altında bulunan Nişâbur'da başlayan ve sonraki yıllarda Selçuklu çağının en önde gelen şairlerinden biri olacağını bildiğimiz Ali b. Hüseyin Baharzî ile birlikte devrin meşhur âlimi Ebû Sehl b. Muvaffak en-Nişâburî'nin ders halkasına devam eden Kündürî, şiir yazmaya ve kitâbete olan yeteneği ile dikkat çeken oldukça parlak bir öğrenci idi.⁵ Siyasete girmemiş olsaydı, muhtemelen sonraki yıllarda kendisi için medhiyeler kaleme alan, hatta öldürüldüğünde çok üzüлüp ardından Selçuklu Sultanı Alparslan'a hitaben kederli bir mersiye de yazacak olan⁶ sıra arkadaşı Baharzî gibi büyük bir şair ya da hocası Muvaffak gibi meşhur bir âlim olacaktı. Fakat onu parlak bir öğrenci yapan dikkat çekici özellikleri, aynı zamanda hayatının başka bir yöne doğru ilerlemesinin de nedeni oldu.

1000'li yılların ilk çeyreğinde siyasî bir güç odağı olarak ortaya çıkan Selçukluların yükselişi, Nişâbur'daki bir medresede eğitimine devam eden Kündürî'nin hayatı açısından da belirleyici oldu. 1038 yılında hâkimiyet tesis ettiği Nişâbur'a gelen Selçukluların reisi Tuğrul Bey, şehrin ileri gelen simalarından biri durumundaki el-Muvaffak'tan kendisine kâtiblik yapması için Arapça ve Farsça bilen, bu dilleri fasîh bir lisan ile konuşan ve yazan birini tavsiye etmesini istemiş, bunun üzerine el-Muvaffak da en parlak öğrencilerinden biri olan Kündürî'yi tavsiye etmişti.⁷ Hocasının bu referansı, o sırada henüz yirmi yaşına bile gelmemiş bulunan bir şair ve âlim adayı olan Kündürî'nin hayatını sonsuza dek değiştirdi. Tuğrul Bey'in, el-Muvaffak'ın tavsiyesine uyarak kendisini yanına alması ile Selçuklu bürokrasisine dâhil edilen Kündürî'nin ilk resmî görevi hâciblik oldu.⁸ 1040 yılında meydana gelen

⁴ Zehebî, *Siyer A'lâmu'n-Nubelâ*, II, thk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut 1991, s. 361; Sadreddîn Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devletü's-Selcukiyye*, çev. Necati Lügal, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 16; Muhammed Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr*, I, çev. Ahmed Ateş, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 96; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alp Arslan Dönemi," s. 214-215; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, XVI, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1992, s. 92; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, V, thk. İhsan Abbas, Beyrut tarihsiz, s. 142-143; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, thk. Abdülkadir el-Arnâvut, Mahmud el-Arnâvut, Beyrut 1989; s. 246; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, I, haz. Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1997, s. 51. Krş. Aydın Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," *Makaleler*, 1, yay. haz. E. Semih Yalçın, Saadet Lülecî, Berikan Yayınevi, Ankara 2004, s. 13; Abdülkerim Özaydın, "Kündürî," *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 554.

⁵ Hüseyinî, s. 16; Ahmed b. Mahmud, I, s. 51; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmidü'd-Düvel*, *Selçuklular Tarihi*, I, haz. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000, s. 32. Krş. Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 15; Özaydın, "Kündürî," s. 554.

⁶ Hüseyinî, s. 17-18; İbn Hallikân, V, s. 141, 142; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, V, thk. Ahmed el-Arnâvut, Türkî Mustafa, Beyrut 2000, s. 49; Ahmed b. Mahmud, I, s. 54; Müneccimbaşı, I, s. 33.

⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târîh Tercümesi*, X, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 45; Bundarî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-'Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK Basımevi, Ankara 1999, 30; Müneccimbaşı, I, s. 32. Krş. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II, *Alp Arslan ve Zamani*, TTK Basımevi, Ankara 1992, s. 195; Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 15; Özaydın, "Kündürî," s. 554.

⁸ Hüseyinî, s. 16. Krş. Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 15.

Dandanakan Savaşı'ndan kısa bir süre önce Hemedan'a gelen Tuğrul Bey'in yanında bulunanlar arasında olduğuna dâir kayıtlar⁹ bulunan bu yetenekli genç memur kısa süre içerisinde daha yüksek makamlara da gelecek, henüz oluşum aşamasındaki Selçuklu bürokrasisi içerisinde etkin görevler alarak devletin kurulma ve büyüme sürecinde belirleyici roller icra edecekti.

Genç bir devlet adamı olarak Selçuklu bürokrasisine dâhil olan Kündürî, Tuğrul Bey'in hizmetine girdikten sonra ilk olarak *hâciblik* görevinde bulunmuş, *hâcib-i bâb*, *emir-i huccâb*¹⁰ ve *işrâfu'l-bâb* olarak vazife yapmış, Selçuklu hükümdarının ikinci veziri Sâhib İbn Mikâil'in döneminde *dîvan-ı reâil*de muhtemelen kâtib olarak çalışmıştı.¹¹ Yine Kündürî'nin, vezirlik makamına getirildiği 1055 yılından önce Harezm bölgesinin idaresini yürütmekle görevlendirildiği yönünde bir rivayet olduğunu da belirtelim.¹² Hatta kaynaklarımızda, onun bu görevi yürüttüğü esnada Sultan ile karşı karşıya geldiğine dâir bir bilgi de bulunmaktadır. Buna göre, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Kündürî'nin idaresi altında bulunan bölgede ikamet eden ve Harezmşah ailesine mensup olan soylu bir kadını kendisine nikâhlanması için onu vekil tayin etmişti. Nikâh akdinin gerçekleşip gerçekleşmediği ya da sürecin nasıl işlediği hususunda sağlıklı bilgilere sahip değiliz, fakat bir süre sonra, Kündürî hakkında, "efendisine istemeye gittiği kadını çok beğendiği ve onunla evlenerek isyan ettiği" yönünde söylentiler çıktı. Bu durum karşısında büyük bir öfkeye kapılan Sultan Tuğrul Bey, Kündürî'nin derhal yakalanmasını ve bir rivayete göre sakalının kazınarak cinsel organının kesilmesini,¹³ bir başka rivayete göre ise husyelerinin çıkarılmasını emretti.¹⁴ Hadiseyi muhtemelen hatalı bir şekilde Sultan Alparslan dönemine air bir olay olarak nakleden Hüseyinî, İbn Hallikân, Safedî, İbnü'l-İmâd, Ahmed b. Mahmud ve Müneccimbaşı'nın kayıtlarına bakılırsa, hükümdarın emri icra edilmiş ve Kündürî de bu şekilde ölümden kurtulmuştu.¹⁵ Öte yandan, kaynaklarımızda, Kündürî'nin hakkında çıkan dedikoduların asılsızlığını kanıtlamak ya da Sultan'ın vereceği cezadan kurtulabilmek için bizzat kendi kendini hadım ettiğine dâir başka bir kaydın bulunduğunu da belirtmeden geçmemek gerekir.¹⁶ Nitekim sözü edilen bu ilginç hadiseden sonra Kündürî'nin Selçuklu bürokrasisi içerisinde çalışmaya devam etmesi

⁹ Râvendî, I, s. 97.

¹⁰ Ahmed b. Mahmud, I, s. 52.

¹¹ Zehebî, *Siyer*, II, s. 361; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 157; Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlik," s. 15; Özeydın, "Kündürî," s. 554; Harold Bowen, "Bazı Erken Dönem Selçuklu Vezirleri Hakkında Notlar," çev. Mustafa Alican, *Tarih Okulu Dergisi*, VIII, Eylül-Aralık 2010, s. 148.

¹² Özeydın, "Kündürî," s. 554.

¹³ Hüseyinî, 17.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, X, s. 46; Bundârî, s. 29.

¹⁵ Hüseyinî, 17; İbn Hallikân, V, s. 141; Safedî, V, s. 49; İbnü'l-İmâd, V, s. 245-246; Ahmed b. Mahmud, I, s. 52-53; Müneccimbaşı, I, s. 32.

¹⁶ İbnü'l-Esîr, X, s. 46; İbn Haldûn, *Târîh*, thk. Ebû Suhayb el-Keramî, Riyad tarihsiz, s. 861; İbn Hallikân, V, s. 141; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, XXVI-XXVII, thk. Necib Mustafa Fevvez, Hikmet Küşeli Fevvez, Beyrut 2004, s. 175; Ahmed b. Mahmud, I, s. 53; Müneccimbaşı, I, s. 31.

ve bir süre sonra Sultan'ın en güvendiği adamlarından biri haline gelmiş olması da bu rivayeti dikkate değer kılmaktadır.¹⁷ Tuğrul Bey'in emrine muhalefet ettiği ya da bu yönde dedikodular çıktığı için hadım edilen Küdürî, beklenenin aksine Sultan tarafından gözden çıkarılmadı ve devlet içerisinde hizmet etmesine müsaade edildi. O, ayrıntıları noktasında kesin bir bilgi ve kanaate sahip olmadığımız bu ilginç hadisenin ardından önce *emir-i şikârlık* makamına getirilecek,¹⁸ daha sonra da *dîvan-ı resâilde* kâtiblik yapacak¹⁹ ve vezirlik makamına getirilinceye kadar da bu görevini sürdürecekti.

Kündürî'nin Siyasî Yükselişi

İşlemiş olduğu kusura rağmen Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey tarafından gözden çıkarılmayacak kadar değerli addedilen Küdürî, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu takip eden günlerde ikbal merdivenlerinin basamaklarını hızla tırmanmaya başladı ve 1055 yılında, muhtemelen Sultan'ın Bağdat'a gelişinden kısa bir süre önce, İbnü'l-Esîr'in kaydına göre Tuğrul Bey'in üçüncü veziri Ebû Ahmed ed-Dihistanî'nin ardından vezirlik makamına getirildi.²⁰ Bazı kaynaklarda "Tuğrul Bey'in ilk veziri" olarak nitelendirilen²¹ Küdürî, görüldüğü gibi Selçukluların ilk veziri değildi. Ondan önce üç ya da dört kişi Sultan'a vezirlik yapmıştı.²² Bununla birlikte, farklı kaynaklardan yapılacak bir derleme ile isimleri Buzgân salârı Ebû'l-Kâsım Ali b. Abdullah el-Cüveynî, Reîsü'r-Ruesâ Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Ali b. Mikâil, Ebû'l-Feth Razî, Abdurrahman Alpzen el-Ağaçi ve Nizamülmülk Ebû Ahmed ed-Dihistanî

¹⁷ Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in muktedir veziri Amidülmülk Küdürî'nin vezirlik makamına getirilmeden önceki dönemde hadım edilmesi ile ilgili kaydı, çeşitli farklılıklarla da olsa kaydeden kaynaklar için bkz. İbnü'l-Esîr, X, s. 46; Zehebî, *Siyer*, II, s. 361; Hüseyinî, 17; Bundarî, s. 29; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alp Arslan Dönemi," s. 215; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 92; İbn Haldûn, s. 861; Ebû'l-Fidâ, *Târîhu Ebî'l-Fidâ el-Müsemmâ el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I, thk. Mahmud Deyyub, Beyrut 1997, s. 541; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, I, Beyrut 1996, s. 358; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire fî Mül'uki Mısr ve'l-Kahire*, V, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Beyrut 1992, s. 77; Safedî, V, s. 49; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 175; Münecimbaşı, I, s. 31. Krş. Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik," s. 65-66; Özeydın, "Kündürî," s. 554.

¹⁸ Aydın Taneri, Abdü'l-Gafir Farisî'nin metnine referans göstererek "Kündürî'nin 'büyük bir iş için' gittiği Harezm'de bir kadın ile evlenerek bir kaleye çekilip isyan ettiğini, bulunduğu kaleyi muhasara ederek bir süre sonra kendisini teslim alan Selçuklu askerlerinin onu şehirde dolaştırıp hadım ettiklerini, huzuruna getirildiği Sultan Tuğrul Bey'in kendisine 'isyanının nedenini ve kudretinin derecesini' sorduğunu, Sultan'dan af dileyen Küdürî'nin 'şöhret bulmak için' bu işe giriştiğini belirttiğini, onu affeden Sultan'ın kendisinden bir vazife istemesini emrettiğini ve bunun üzerine de Küdürî'nin 'Sultan'ın köpeklerine bakmak' işine talip olduğunu kaydeder ki, başka bir yerde görmediğimiz bu anlatım oldukça ilginçtir. Bkz. Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik," s. 66. Krş. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, s. 94; Özeydın, "Kündürî," s. 554.

¹⁹ Zehebî, *Siyer*, II, s. 361. Krş. Özeydın, "Kündürî," s. 554.

²⁰ İbnü'l-Esîr, IX, s. 400-401. Krş. Özeydın, "Kündürî," s. 554.

²¹ Bundarî, s. 7; İbn Hallikân, V, s. 138; Safedî, V, s. 49; İbnü'l-İmâd, V, s. 243-244; Münecimbaşı, I, s. 32.

²² Amidülmülk Küdürî'den önce Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'e vezirlik yapmış kimseler ile ilgili detaylı bilgiler ve analitik bir değerlendirme için bkz. Bowen, "Bazı Erken Dönem Selçuklu Vezirleri Hakkında Notlar," s. 141 vd.

şeklinde netleştirilebilecek olan bu vezirlerin²³ hiçbiri mutlak anlamda bir siyasî güç kullanmamış, Kündürî'nin elde ettiği iktidara hiçbir zaman sahip olmamışlardı. Dolayısıyla, Kündürî'nin, siyasî gücün kullanımı ve iktidar tasarrufu anlamında Selçukluların ilk gerçek veziri olduğu söylenebilir.

Kündürî'nin vezirlik makamına getirilmesi, yeni bir siyasî güç odağı olarak temayüz etmeye başlayan Selçuklular ile Abbâsîler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşmaya başladığı bir dönemde gerçekleşmişti. Muhtemelen o, daha vezir olmadan önce *dîvân-ı resâilde* Abbâsîler ile Selçuklular arasında henüz yeni başlamış olan yazışmaları idare ediyor, gerek Arapçayı iyi bilmesi, gerek sahip olduğu bürokratik itibar ile öne çıkıyor ve taraflar arasındaki ilişkiler üzerinde belirleyici bir rol oynuyordu. Nitekim bazı kaynaklarda Kündürî'den Sultan Tuğrul Bey'in tercümanı olarak söz edilmesi²⁴ ve Halife'den gelen ya da Halife'ye gönderilecek olan mektuplardan sorumlu kılındığına²⁵ işaret edilmesi de bu duruma tanıklık etmektedir. Öte yandan Bundarî'nin Selçuklu hükümdarının "*onun kulağıyla işitip onun gözüyle gördüğünü, (insanları) onun izni ve esirgemesiyle yükseltip alçalttığını*"²⁶ belirtmesi, Hondmîr'in "*kemal-i istiklâl ile vezaret yaptığını*" kaydetmesi²⁷ ya da İbnü'l-Esîr'in, Selçukluların "*onun zamanında muazzam bir devlet halini aldığı*"na²⁸ vurgu yapmış olması da Kündürî'nin sahip olduğu konumu nazara vermesi açısından dikkate değerdir.

Kündürî'nin Sultan tarafından vezirlik makamına tam olarak hangi tarihte tayin edildiğini bilmiyoruz. Fakat o, 1055 yılının Aralık ayında (25 Ramazan 447) Bağdat'a gelen ve Halife'nin veziri Reîsü'r-Ruesâ, şehrin ileri gelenleri, Bağdat Kâdı'l-Kudât'ı Hüseyin b. Ali b. Mâkule ve hilafet askerleri tarafından resmî törenle karşılanan Sultan Tuğrul Bey'in veziri olarak hükümdarın yanındaydı.²⁹ Onun buradaki ilk işi, Bağdat halkının şehre giren Selçuklu askerlerine saldırmaları esnasında saldırganlarla birlikte hareket etmeyip Sultan'ın askerlerini korumak için gayret gösteren Kerh mahallesinin Şîi sâkinlerine Tuğrul Bey adına teşekkür etmek ve mahallelerinin korunması için bir süvari birliğini görevlendirmek oldu.³⁰ Selçukluların uzun zamandan beri Abbâsî Halifesi'ni baskı altında tutmakta olan Büveyhîleri saf dışı bırakarak Bağdat'ta kontrolü ele almalarından sonra şehirdeki siyasî otorite Sultan'ın, dolayısıyla da taraflar arasındaki iletişimin bânisi durumundaki vezir Kündürî'nin eline geçmişti. Kendisine Halifelik Sarayı'nda bir daire tahsis edilen Kündürî, işleri buradan yönetmeye başladı. O, bir yandan şehirde Selçuklu otoritesini tesis ederken

²³ İbnü'l-Esîr, IX, s. 400; Râvendî, I, s. 96; Reşîdü'd-Dîn, s. 108; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 174.

²⁴ Bundarî, s. 11, 16. Krş. Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlik," s. 64.

²⁵ Râvendî, I, s. 106-107; Şebankâreî, "Selçuklular (Selâcika)," çev. Ahmad Hesamipour, *Tarih Okulu Dergisi*, IV, Yaz 2009, s. 140.

²⁶ Bundarî, s. 7.

²⁷ Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlik," s. 29.

²⁸ İbnü'l-Esîr, IX, s. 401.

²⁹ İbnü'l-Esîr, IX, s. 463; Bundarî, s. 7; İbn Haldûn, s. 856.

³⁰ İbnü'l-Esîr, IX, s. 464; İbn Haldûn, s. 856-857.

diğer yandan eski nizâmın bâkiyelerini ortadan kaldırma gayreti içerisindeydi. İlk olarak Büveyhî veziri Ebû Sa'd'ı tevkiף ettirse de, daha sonra onun hakkındaki kanaatini değiştirerek kendisini serbest bıraktırdı ve ona Irak bölgesinde idarî bir vazife verdi. Yine bu senenin Zilkade (Ocak-Şubat) ayında hayatını kaybeden Kâdı'l-Kudâtı Ali b. Mâkule'nin yerine Ebû Abdullah Muhammed İbnü'd-Damegânî'nin atanmasını sağladı ve bu şekilde Abbâsî üst yönetimindeki Selçuklu etkisinin iyice artmasını temin etti.³¹

Selçuklu veziri Kündürî'nin Bağdat'taki icraatları yalnızca idarî yapı üzerinde bir belirleyicilik elde etmekle sınırlı kalmadı. Şehirde Selçuklu otoritesinin tesis edilmesinden birkaç ay sonra, 1056 yılının bahar aylarında (448 yılı Muharremi), Kündürî'nin etkin rol aldığı bir nikâh töreni ile Abbâsî Halifesi Kâim Biemrillah Sultan Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey'in kızı³² Hatice Arslan Hatun ile evlendi.³³ Bundarî'nin, "*Sultan Tuğrul Bey'in ululanması ve Abbâsîler ile Selçuklular arasındaki dostluğun bozulmasını önleyecek bir râbîta tesis edilmesi*"³⁴ maksadıyla gerçekleştirdiği kaydettiği bu evlilik, taraflar arasındaki bağları daha da kuvvetlendirdi. Selçuklular ile Abbâsîler arasındaki ilişkilerin giderek daha güçlü ve kopmaz biçimde derinleşme yönünde gelişme kaydetmesi, bu ilişkilerin yürütülmesinde önemli bir rol oynayan vezir Kündürî'nin konumunu da sağlamlaştırıyordu. Mesela Abbâsî Halifesi, 448/1056 yılının Aralık ayında Tuğrul Bey'in yaklaşık bir yıldan beri devam eden Bağdat'taki ikameti esnasında Selçuklu askerlerinin ahaliye verdiği zararın sona erdirilmesi için Sultan'a veziri aracılığıyla yazılı olarak haber göndermiş, bu sırada rüyasında gördüğü İslam Peygamberi tarafından "Allah'ın kullarını gözetmediği için" uyarılan Selçuklu hükümdarının Halife'ye itaati ile neticelenen yazışmaları Kündürî yürütmüştü.³⁵ Yine 449/1057 yılının yaz aylarındaki Besâsirî isyanı devam ederken Diyârbekir bölgesindeki Mervânîlerin ve Suriye coğrafyasındaki Arap kabilelerinin isyancılarla beraber hareket etmeleri üzerine bölgeye düzenlenen askerî harekât esnasında Selçuklu idaresi ile Arap kabileleri arasındaki iletişimde belirleyici bir rol üstlenmiş,³⁶ aynı yıl içerisinde, o sırada harap ve işlevsiz bir halde bulunan Bağdat'taki Adudî

³¹ Bundarî, s. 8. Krş. Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 43, 49.

³² Zehebî, bu hanımın Tuğrul Bey'in kızı olduğunu kaydeder ki, doğru değildir. Bkz. *Düvelü'l-İslâm*, s. 230.

³³ Halife Kâim Biemrillah genel bir resmî kabul töreni (bâr-ı âmm) düzenlemiş, tören esnasında Kündürî elinde bir topuz ile ayağa kalkmış ve Reisü's-Rüesâ Halife ile Arslan Hatun'un nikâhını kıymıştı. Bkz. İbnü'l-Esîr, IX, s. 468. Ayrıca bkz. Bundarî, s. 8; İbn Haldûn, s. 857; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII/XII, thk. Cude Muhammed Cude, Muhammed Hüsnî Şe'râvî, Kahire 2006, s. 41; Ali Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," *Makaleler*, 2, yay. haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 9. Krş. Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 64-65.

³⁴ Bundarî, s. 8.

³⁵ İbnü'l-Esîr, IX, s. 474-475; İbn Haldûn, s. 857; Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 19-21; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 168-169; Münecimbaşı, I, s. 21. Krş. Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 63, n. 256.

³⁶ Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 42 vd.

Hastanesi'nin ıslahını gerçekleştirmişti.³⁷ Nitekim Bağdat'ta kaldığı süre boyunca hiç görüşmediği Abbâsî Halifesi ile Musul ve Diyârbekir bölgesini kontrol altında aldığı seferin ardından 25 Zilkâde 449'da (23 Ocak 1058) bir araya gelen ve onun huzurunda kendisi için özel olarak yapılmış olan kürsüde oturarak muhatabı ile görüşmeler yapan Sultan Tuğrul Bey'in bu iletişimi bütünüyle veziri Kündürî'nin aracılığıyla gerçekleştirmesi ve Halife'nin Selçuklu Sultanı'na tefvîz ettiği "Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı" (Melikü'l-Maşrik ve'l-Mağrib) unvanının kayıt altına alındığı *ahidnâmenin* Halife'nin "dostumuz" şeklinde hitab ettiği vezir tarafından okunması gibi hadiseler, Kündürî'nin elde etmiş olduğu konum ve gücün boyutlarını hiçbir kuşkuya mahal bırakmayacak şekilde ortaya koyar.³⁸ Öte yandan Sultan Tuğrul Bey'in tevkî'lerinin bizzat vezir tarafından kaleme alındığını biliyor olmamız da onun sahip olduğu yetkinin bir göstergesi olması bakımından dikkate değerdir.³⁹

Kündürî'nin Selçuklu veziri olarak elde ettiği güç ve iktidarın boyutlarını göstermesi bakımından dikkate değer olan bir başka örnek, onun Selçukluların dinî siyaseti üzerinde açık bir biçimde görülen belirleyiciliğiydi. Mezhebî mensubiyeti konusunda farklı kayıtlar bulunan ve bir rivayette Şîî,⁴⁰ bir rivayette Mutezilî,⁴¹ bir başka rivayette ise Hanefî⁴² olduğu kaydedilen, fakat esasen Mu'tezilî-Hanefî olan Kündürî,⁴³ taassup derecesinde bağlı olduğu fikirlerinden dolayı dinî açıdan genel anlamda *ehl-i sünnet ve'l-cemaat* anlayışı içerisinde değerlendirildiği bilinen itikadî nitelikli Eş'arîlik ile amelî nitelikli Şafiîlik mezheplerine karşı düşmanca bir tutum benimsemişti.⁴⁴ Bu tür düşmanca tutumlar, orta çağlarda son derece yaygın ve normal olan eğilimlerin bir yansıması olsa da, mesele, onun söz konusu dinî eğilimlerini siyasallaştırmış olmasıydı. Kündürî, esasında inanç bakımından sahip olunması muhtemel bireysel tercihlerin yansıması olmakla sınırlı kalması gereken bu tutumunu Selçuklu siyasetine taşımakta bir beis görmemiş, Selçuklu hükümdarı tarafından kendisine emanet edilen iktidarı, bireysel inanç ve tutumlarını resmîleştirmekte

³⁷ Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 47-49.

³⁸ İbnü'l-Esîr, IX, s. 480-481; Bundârî, s. 11-12; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 52 vd; İbn Haldûn, s. 858; İbnü'l-Verdî, I, s. 346.

³⁹ Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 29.

⁴⁰ Müneccimbaşı, I, s. 25.

⁴¹ Zehebî, *Siyer*, II, s. 361. Krş. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 466.

⁴² Bundârî, s. 29; Müneccimbaşı, I, s. 32.

⁴³ Kündürî'nin mezhebî kimliği ile ilgili önemli bir değerlendirme için bkz. Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 240 vd.

⁴⁴ Bir rivayete göre, Kündürî'nin Şafiîlere yönelik tutumu temelde siyasî bir tutumdur ve Nişâbur Şafiîlerinin reisi olan Ebû Sehl b. Muvaffak'ın vezir olmasını engellemeye yöneliktir. Kündürî, makamının tehlikeye girmesi üzerine meseleyi mezhebî bir kisveye büründürme gayreti içerisine girmiş ve bunda da başarılı olmuştur. Bkz. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 466; Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 24, n. 127.

kullanmıştı. Hatta o, bunu, muhtemelen Sultan'ı aldatarak yapmıştı.⁴⁵ Samimi bir Sünnî ve Hanefî olan Sultan Tuğrul Bey'den Horasan minberlerinde râfizîlere ve bid'at sahiplerine lanet okutmak için müsaade alan vezir,⁴⁶ Eş'arîleri de râfizîler arasına katarak onların da lanetlenmesini sağlamış, bu şekilde birçok önemli ilim adamının devlete küsmesine yol açmıştı.⁴⁷ Nitekim Kündürî tarafından resmîleştirilerek adeta devletin politikası haline getirilen söz konusu tutuma tepki gösteren İmam Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî ile Mekke'ye giderek burada dört yıl boyunca ders ve fetva işleri ile meşgul olduğu için "İmamu'l-Harameyn" lakabını alacak olan İmam Ebû'l-Meâlî el-Cüveynî gibi devrin meşhur âlimleri başta olmak üzere Horasan'da ikamet etmekte olan birçok ilim adamı gönüllü sürgünlere gitmiş, dört yüz civarında Hanefî ve Şafîî kadısı Hicaz'a sığınmış,⁴⁸ Kündürî'nin ikbal devri bitip de Nizamülmülk tarafından çağrılana kadar geri dönmemişlerdi.⁴⁹ Bununla birlikte, rivayetlere bakılırsa, Kündürî ömrünün son demlerinde pişman olduğu söz konusu mezhebî tutumunu değiştirerek tövbe edecek ve İmam Şafîî'ye dil uzatmaktan vazgeçecekti.⁵⁰

Veziirliđi ve Siyasî Faaliyetleri

Büyük Selçuklu Devleti'nin gelişim evresinde ortaya koyduğu faaliyetlerle Selçuklu siyasetinin en önemli aktörlerinden biri haline gelen Kündürî, sahip olduğu iktidarı sonraki dönemlerde de muhafaza etmeyi sürdürdü. 450/1058 yılı sonlarında kardeşi İbrahim Yınal'ın isyan etmesi üzerine Nusaybin'den hareketle onun bulunduğu Hemedan'a yönelen Tuğrul Bey, Kündürî ile hanımını Bağdat'a göndermiş, kendi yokluğunda devlet işlerinin yürütülmesi vazifesini vezirine tevdi etmişti. Kündürî, kendisine verilen bu vazifeyi yerine getirirken bir yandan da kuşkusuz hayatını riske ederek Selçuklu idaresi adına inisiyatif kullanmış, Tuğrul Bey'in

⁴⁵ Selçuklu tarihçisi Osman Turan, Sultan'ın mezhepler arasındaki felsefi esaslara yabancı olmasından dolayı kendi siyasî amaçları uğruna Eş'arîlere lanet okutma yönünde adım attığını kaydederken bu hususa işaret etmektedir. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2003, s. 312.

⁴⁶ İbn Hallikân ve Safedî, Kündürî'nin söz konusu müsaadeyi Sultan Alparslan'dan aldığını kaydederler ki, bu doğru değildir. Bkz. *Vefeyât*, V, s. 138; *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, V, s. 49.

⁴⁷ Sultan Tuğrul Bey döneminde gerçekleşen bu mezhep çatışması ile ilgili güçlü bir çözümleme için bkz. Süleyman Genç, "H. V / M. XI. Asırda Ehl-i Sünnet'in Yeniden Yükselişi: Süreç, Kurum ve Şahsiyetler Üzerine Bir İnceleme," *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV, İzmir 2007, s. 271-330. Bir başka değerlendirme metni için bkz. M. Şerefeddin, "Selçuklular Devrinde Mezahib," *Türkiyat Mecmuası*, I, 1925, s. 101-118.

⁴⁸ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 466; Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlik," s. 24, n. 127.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, X, s. 46; İbn Haldûn, s. 861; İbn Hallikân, V, s. 138-139; Safedî, V, s. 49; İbnü'l-İmâd, V, s. 244; Ebû'l-Fidâ, I, s. 542; İbnü'l-Verdî, I, s. 358; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 175; Müneccimbaşı, I, s. 32. Krş. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 466; Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlik," s. 50; Özaydın, "Kündürî," s. 555. Kündürî'nin aktif öncülüğünde gerçekleşen ve esasında bir Sünnî-Şîî çatışmasından ziyade Mu'tezilî-Hanefî ve Eş'arî-Şafîî mücadelesi olan, kökleri daha eski dönemlere kadar uzanan ve temelde Mu'tezilî metodolojinin Eş'arî yaklaşımlar sonucu büyük zarar görmesinden kaynaklanan ve nitekim Mu'tezilî fikriyatın Maturîdilik ile yer değiştirmesi ve Hanefîlerin itikatta Maturîdileşmesi ile en azından Hanefî-Şafîî çatışması bağlamında sona eren süreç ile ilgili detaylı ve tatminkâr bilgi için bkz. Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavğaları*, s. 273 vd.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, X, s. 46; İbnü'l-İmâd, V, s. 244; Müneccimbaşı, I, s. 32.

kardeşine mağlup olduğu ve hayatını kaybettiği söylentilerinin ayyuka çıkması üzerine o sırada gerçekten de zor durumda olup kendisine mektup göndererek yardım talebinde bulunan Sultan'a yardıma gitmek yerine⁵¹ "Hatun'un oğlu" Anuşirvan'ı tahta çıkararak onun adına biat almaya başlamıştı. Fakat Sultan'a yardıma gitmek üzere harekete geçen Hatun'un söz konusu girişime karşı çıkararak Kündürî ile oğlunu tevkîf etmek istemesi, vezirin aldığı inisiyatifin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oldu. Gelişmeler üzerine Kündürî Bağdat'tan kaçıp önce kendisini hürmetle karşılayan Dübeyş b. Mezyed'in yanına, daha sonra da buradan ayrılarak Ahvaz'daki Hezaresb b. Bengir b. İyaz'a sığınırken, Anuşirvan da yaptığından pişmanlık duyarak annesinin ardından Tuğrul Bey'in yanına yollanmıştı.⁵²

Sultan Tuğrul Bey'in İbrahim Yınal isyanı ile meşgul olmak üzere Hemedan'a gitmesi ve bu süreçte yaşananlar, Kündürî'nin de artık ayrılmış olduğu Bağdat'taki Selçuklu gücünün çözümlenmesine ve şehrin savunmasız kalmasına neden olmuştu. Büveyhîlerin son döneminde Bağdat'ta büyük bir iktidar elde edip despot bir askerî idare tesis etmiş olan ve Selçukluların gelişi üzerine buradan ayrıldığını bildiğimiz Türk asıllı kumandan Arslan Besâsirî, bu durumu kendisi açısından fırsata dönüştürmekte tereddüt etmedi ve 450 senesinin 6 Zilkade'sinde (25 Aralık 1058) Fâtımîlerin de lojistik desteğiyle şehri işgal etti.⁵³ Arslan Besâsirî önderliğindeki işgalciler Halife'nin terk etmek zorunda kaldığı Bağdat'ı ele geçirip şehirdeki Sünnî siyasetin izlerini silme gayreti gayreti ile ezanlara "Hayye alâ hayri'l-'amel" ifadesini ekleterek Abbâsî idaresini tasfiye ederken,⁵⁴ Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey de İbrahim Yınal isyanının üstesinden gelerek iktidarı açısından bir tehdit oluşturan siyasî krizi sona erdirmişti. Bu sırada vezir Kündürî de Hezaresb'in yanından ayrılarak Sultan'ın yanına gitmiş ve herhangi bir cezaya uğramadan vazifesinin başına geçmişti. İlk görevi, Besâsirî işgali nedeniyle Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalan, fakat Selçuklu hükümdarının yeniden toparlanıp bölgeye yönelmesi üzerine işgalcilerin şehirden kaçmaları ile Bağdat'a dönmek amacıyla harekete geçen Abbâsî Halifesini

⁵¹ Rivayetlere bakılırsa, Kündürî'nin ve Hatun'un Sultan'a yardıma gitmesine Halife müsaade etmemişti. Bkz. İbnü'l-Esîr, IX, s. 485; Bundarî, s. 12.

⁵² İbnü'l-Esîr, IX, s. 485; Bundarî, s. 12-13; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 64 vd; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Târîhi Dımaşk*, Beyrut 1908, s. 88; İbn Haldûn, s. 858-859; İbn Kesîr, VI/XII, s. 51. Krş. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 65.

⁵³ İbnü'l-Esîr, IX, s. 485; Bundarî, s. 13; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 71; İbnü'l-Kalânîsî, s. 88; İbn Haldûn, s. 859; İbn Kesîr, VI/XII, s. 52; Ebû'l-Fidâ, I, s. 534; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, s. 230-231.

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, IX, s. 485 vd; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 71 vd; İbnü'l-Kalânîsî, s. 88; İbn Haldûn, s. 859; İbn Kesîr, VI/XII, s. 52; Ebû'l-Fidâ, I, s. 534; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, s. 231.

karşılama gitmek oldu.⁵⁵ Kündürî Abbâsî Halifesi'ni en iyi şekilde istikbal edip pek kıymetli hediyelerle gönlünü hoş edecek, Bağdat'a gittikleri esnada yol üzerinde bulunan Nehrevan'da Sultan da onlara iştirak edecek ve yolculuk esnasında Halife ile Sultan arasında yapılan görüşmelerde taraflar arasındaki iletişimi sağlayıp tercümanlık yapacaktı.⁵⁶

Kaynakların, 451/1059-1060 yılında Bağdat'ta çıkan bir yangın esnasında yanan on bin dört yüz cilt kitabın bulunduğu kütüphaneden "dilediği kitapları seçip aldığı" ve bu davranışından dolayı da "kötü ahlaklı olmakla" eleştirildiğini kaydettiği⁵⁷ vezir Kündürî'nin Selçuklular ile Abbâsîler arasındaki ilişkilerin işleyişi üzerinde sahip olduğu bu belirleyici konumu, sonraki dönemlerde de devam etti. 452/1060-1061 yılında Sultan Tuğrul Bey ile birlikte geldiği Bağdat'ta Abbâsî Halifesi tarafından kendisine itibar edilen ve büyük bir teveccühe mazhar olarak "Seyyidü'l-Vüzerâ" (Vezirlerin Efendisi) unvanı verilen⁵⁸ ve o sırada Halife'nin kendisinden arpalık istediği Sultan'ın emriyle "Bağdat Kanun Kitabı"nda bulunan ilkeler doğrultusunda Halife'nin arpalıklarını belirleyen ve Abbâsî idaresini adeta yeniden düzene sokan⁵⁹ Kündürî, bu hadiseden yaklaşık bir yıl sonra vezirlik kariyerinin en etkileyici projesini gerçekleştirmek üzere harekete geçti. Tuğrul Bey ile Abbâsî Halifesi'nin kızı arasında nikâh kıyılmasını sağlayacak, bu şekilde Selçuklu ve Abbâsî aileleri arasında akrabalık tesis ederek İslâm dünyasında carî olan maddî (siyasî) ve manevî (dinî) iktidarın temsilcileri arasında biyolojik bir köprü, sonraki dönemlerde belki de dinî iktidarın da Selçuklu ailesine geçmesine zemin oluşturacak bir bağ meydana getirecekti.⁶⁰ Öte yandan şu hususun altını çizmek gerekir ki, Sultan'ın Halife'nin kızı ile evlenme yönündeki fikir ve arzusunun temelinde Kündürî'ye ait olup olmadığı meselesi bu yöndeki kimi kayıtlara rağmen elbette tartışılabilir olsa da, son kertede sözü konusu evliliğin gerçekleşmesi ve Selçuklular ile Abbâsîler arasında Selçukluların damad

⁵⁵ İbnü'l-Esîr, IX, s. 489-490; Bundârî, s. 13-15; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 107 vd; İbn Haldûn, s. 860; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, s. 231.

⁵⁶ Bundârî, s. 16; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 108-109; İbn Kesîr, VI/XII, s. 57-58. Krş. Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 64.

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, X, s. 27; Bundârî, s. 17.

⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, II, s. 361; Bundârî, s. 17; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 124. Krş. Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 74; Özeydın, "Kündürî," s. 555.

⁵⁹ Ravendî, I, s. 108-109; Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, s. 104. Krş. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 133; Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 37-38, 62.

⁶⁰ Sultan Melikşah döneminde ve onun ölümünden sonra yaşanan iktidar mücadelelerinin yanı sıra bu süreçte Selçukluların kendi soylarından gelen Abbâsî şehzadelerini halife yapma yönündeki arzuları (örneğin Terken Hatun'un bu yöndeki girişimleri) ya da hiç değilse bu konu ile ilgili şayialar hatırlandığında, esasında Kündürî'nin planladığı projenin siyasî kıymeti açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Sultan Tuğrul Bey ile Halife'nin kızı arasındaki evliliğin söz konusu uzun vadeli muhtemel etkilerini de ele alan detaylı bir metin için bkz. Zekeriya Kitapçı, "Asrın Olayı, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife el-Kâim'in Kızı Seyyide İle Evlenmesi ve Bazı Tarihî Gerçekler," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Kasım 1994, s. 13-42.

olarak bu şekilde ilk kez bir sihriyet bağı kurulması tamamıyla vezirin teşebbüs ve planları ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla siyasî bir proje olduğu son derece açık olan bu evlilik girişimini Kündürî'nin eseri olarak nitelendirmekte herhangi bir sakınca yoktur.⁶¹

Beş yıldan daha uzun bir süredir Selçuklu siyaseti üzerinde belirleyici bir güce sahip olan ve bu süreç içerisinde Sultan Tuğrul Bey'in en güvenilir danışmanı haline gelen Kündürî, rivayetlere bakılırsa, efendisini Halife'nin kızı ile evlenme konusunda teşvik ve ikna etmişti.⁶² Bunun üzerine Sultan, 453/1061-1062 senesinde Halife'nin kızı⁶³ Seyyide'yi⁶⁴ kendisine zevce olarak istemesi vazifesiyle Rey Kadısı Ebû Sa'd'ı Bağdat'a göndermiş, fakat onun bu isteği Halife tarafından olumlu karşılanmamıştı. Hoşnutsuzluğunu Tuğrul Bey'e doğrudan iletme konusunda mütereddit olduğu görülen Halife, konu ile ilgili görüşmeleri yürütmesi ve "böyle bir şeyin âdet olmadığını" Sultan'a bildirmesi, Selçuklu hükümdarının ısrarcı olması halinde ise "iş zora koşmak" için mehir olarak 300 bin dinar ile Vâsit şehri ve çevresini talep etmesi emrini verdiği Ebu Muhammed b. Temimi'yi görevlendirdi. Bağdat'tan hareket ederek Selçuklu payitahtına giden Halife'nin elçisi Temimi, burada hükümdardan önce Kündürî ile bir araya geldi ve Halife'nin evlilik ile ilgili emirlerini ona aktardı. Abbâsî elçisine karşı oldukça nazik ve yatıştırıcı olduğu görülen Kündürî, "*Sultan'ı reddetmenin hoş olmayacağını, kendisinden beklenenleri zaten fazlasıyla yerine getirmekte olan hükümdardan mal ve arazi istemenin ise çirkin bir hareket olacağını*" belirttiği Abbâsî elçisine sâkin olmasını telkîn etti ve ondan, bu konu ile ilgili bütün işleri kendisine bırakmasını istedi. Nitekim vazifeli olduğu görevin ağırlığı altında ezilmekte olduğu görülen Temimî, konu ile ilgili tasarruf hakkını Selçuklu vezirine devretmekte bir sakınca görmedi.⁶⁵

Abbâsî elçisi Temimî, muhtemelen Kündürî'nin Selçuklu hükümdarını Halife'nin kızı ile evlenmekten vazgeçireceğini düşünürken, Sultan Tuğrul Bey'in huzuruna çıkan ve İbnü'l-Esîr'in ifadesiyle "teklifi kabul edilmiş sayan" vezir, ona, "*işin kolaylaştığını*" bildirmişti. Bu durum karşısında büyük memnuniyet duyan Tuğrul

⁶¹ Evlilik meselesini Kündürî'nin belirleyici rolüne de temas ile ele alan müstakil bir çalışma için bkz. George Makdisi, "Tuğrul Bey'in Evliliği," çev. Mustafa Alican, *Tarih Okulu Dergisi*, III, İlkbahar 2009, s. 139-159.

⁶² Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 73. Müneccimbaşı, Kündürî'nin söz konusu evlilik işine Sultan'ı özellikle teşvik ettiğini ve bundan esas maksadının Abbâsîleri küçük düşürmek olduğunu belirtmektedir. Yine aynı yazara göre, vezirin Şîi olmasından kaynaklanan bu girişimden ve vezirinden niyetinden Sultan haberdar değildir. Bkz. Müneccimbaşı, I, s. 25.

⁶³ Şebankâreî, Seyyide Hatun'un Halife'nin kız kardeşi olduğunu kaydetmiştir ki, bu doğru değildir. Bkz. Şebankâreî, s. 141.

⁶⁴ Reşîdü'd-Dîn, Selçuklu Sultanı'nın Halife'nin kız kardeşine talip olduğunu kaydeder ki, bu doğru değildir. Bkz. *Cami'ü't-Tevârih*, s. 104.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, X, s. 36; Bundârî, s. 18; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 135-136; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 65-66; İbn Haldûn, s. 860; İbn Kesîr, VI/XII, s. 61-62; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 172.

Bey, “Hz. Peygamber’in sülalesiyle akrabalık tesis etmek için” Halife’nin kızına talip olduğunu ilan ettirdi ve veziri Kündürî’ye, derhal harekete geçerek Halife’nin eşi olan yeğeni Arslan Hatun ile birlikte Bağdat’a gitmesini emretti.⁶⁶ Yanına pek çok altın ve kıymetli hediyeler alarak örneğin Selçuklu emir ve hâcibleri, kadılar, Deylem büyüklerinden Feramürz b. Kâkuye ile Suhrab b. Kamravayî gibi toplumun önde gelen bazı kimseleri ile birlikte Bağdat’a gitmek üzere hareket eden ve o sırada Halife’nin vezirliğine henüz tayin edilmiş bulunan Ahmed b. Darest tarafından Nehrevan’da karşılanan Kündürî, şehre yerleştikten bir süre sonra Halife ile bir araya gelip Selçuklu hükümdarının dileğini bizzat Halife’nin kendisine ilettili. Rivayetlere bakılırsa, vezir Kündürî’nin sözleri Halife’nin büyük bir öfkeye kapılmasına neden olmuş ve hiddetle kızının Selçuklu hükümdarı ile evlenmesine onay vermediğini, sözünün dinlenmemesi durumunda Bağdat’ı terk edeceğini söylemişti.⁶⁷ Fakat bu türden bir durumun oluşacağını öngördüğü anlaşılan Kündürî, Halife karşısında geri adım atmadı. “*Daha önce aşırı talepler öne sürmesine rağmen, kararından vazgeçmek ve sözünden dönmekle*” suçladığı Halife’yi, aynı zamanda Sultan’ın karşısında kendisini öne sürerek canını tehlikeye atmakla da itham etti ve onu tehdit ederek şehirden ayırdı. Çadırlarının Nehrevan’a kurulmasını emreden Kündürî, bu sırada üzerindeki Abbâsîlerin rengi olan siyah elbiseleri de çıkarmış ve bunların yerine tehditkâr bir tavır değişikliğini de yansıtan beyaz renkli olanları giymişti.⁶⁸

Selçuklu veziri Kündürî’nin Abbâsî Halifesi’ne yönelik bu sert ve uzlaşmaz tutumu, kısa süre içerisinde karşılığını buldu. Kâdı’l-Kudâtık makamına getirilmesinde Kündürî’nin de payı olan İbnü’d-Damegânî ile Ebu Mansur b. Yusuf vezirin yanına gidip taraflar arasındaki ilişkilerin kopmasını önlemek amacıyla girişimde bulundular. Onların çabaları sonucunda vezir Kündürî kalabalık bir cemaatle iki kez daha Halife’nin huzuruna çıktı ve anlaşma zemini oluşturmaya çalıştı. Fakat bu görüşmelerden de bir sonuç çıkmadı. Elimizde bulunan verilere bakılırsa, bu sırada Halife’nin veziri İbn Darest tarafından onuruna verilen ziyafette mescidde bulunan “Ali, Muaviye’nin dayısıdır” yazısına çok kızan ve bu yazının derhal kazınmasını emreden⁶⁹ Kündürî ile Halife birbirlerine karşı pek de nazik davranmamışlardı.⁷⁰ Buna göre, Halife’nin karşısında aşırıya giden vezir sertçe ağzına

⁶⁶ İbnü’l-Esîr, X, s. 36; Bundârî, s. 18; Sevim, “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin ‘Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi’l-Âyan’ Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi,” s. 136-137; İbnü’l-Cevzî, XVI, s. 65-66; İbn Haldûn, s. 860; İbn Kesîr, VI/XII, s. 62; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 172-173.

⁶⁷ İbnü’l-Esîr, X, s. 36; Bundârî, s. 18-19; Sevim, “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin ‘Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi’l-Âyan’ Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi,” s. 139-140; İbnü’l-Cevzî, XVI, s. 67; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 173. Krş. Taneri, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük,” s. 84.

⁶⁸ İbnü’l-Esîr, X, s. 36-37; Bundârî, s. 19; Sevim, “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin ‘Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi’l-Âyan’ Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi,” s. 140; İbnü’l-Cevzî, XVI, s. 67; İbn Haldûn, s. 860; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 173.

⁶⁹ İbnü’l-Esîr, X, s. 37; Sevim, “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin ‘Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi’l-Âyan’ Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi,” s. 141.

⁷⁰ İbnü’l-Esîr, söz konusu evlilik meselesinden dolayı gerilen taraflar arasındaki ilişkileri çok net bir biçimde yansıtmaktadır: “Amîdülmülk, Halife’ye ağzına geleni söyledi, Tuğrul Bey de halifenin kardeşinin kızı olan zevcesini (Arslan Hatun) kendi yanına iade etmesini istedi. Mesele neredeyse umûmî

geleni söylemiş, buna karşılık Abbâsî Halifesi de muhatabına rest çekerek “*Abbâsîlerin* (yani kendi mensup olduğu hanedanın) *insanların hayırlısı olduklarını, onlara sarılanların doğru yolu bulacağını, düşmanlık edenlerin ise yoldan çıkıp azacaklarını*” ifade etmişti.⁷¹ Bu çerçevede, görüşmeler esnasında dikkate değer herhangi bir gelişme kaydedilemedi ve vezir ile Halife arasındaki görüşmeler olumlu bir şekilde sonuçlanmadı. Nitekim Selçuklu veziri Kündürî hayalkırıklığı içerisinde Hemedan’a geri dönüp meselenin gidişatını Sultan’a naklederken, Halife da durumdan şikâyetle Humartekin et-Tuğraî ile yazışacak, durumu kendisi açısından fırsata dönüştürmek ve olası bir rakibinden kurtulmak isteyen vezir de Sultan’ın Halife’nin kızı ile evlenme işine onun mani olduğunu ileri sürerek Humartekin’in gözden düşmesine neden olacaktı.⁷²

Kündürî'nin Abbâsî Halifesi'ni ikna etme konusunda başarı elde edememesi, Selçuklu Sultanı'nı Halife'nin kızı ile evlenme düşüncesinden vazgeçirmediği gibi, bu konuda daha da ısrarcı olmaya başlamasına neden olmuştu. Sultan, önce Bağdat Kâdı'l-Kudâtı İbnü'd-Damegânî ile İbn Yusuf'a mektup yazarak Halife'nin kendisine yönelik tavrını sert bir dille eleştirdi⁷³ ve ardından da veziri Kündürî'ye haber gönderip “*daha önce mevcut olanlar dışında, Halife'ye tevdi edilmiş olan iktâların geri alınmasını*” emretti.⁷⁴ Bu durum karşısında şaşkınlığa kapılan ve Selçuklu hükümdarından bu tür manevrayı beklemediğini açık bir şekilde belirten⁷⁵ Halife, direnme refleksini biraz daha korumaya çalışsa da bu tutumunu uzun süre devam ettiremedi ve 454/1062 yılının Muharrem/Ocak-Şubat ayında kızı ile Selçuklu hükümdarı arasındaki evliliğe gönülsüz olarak da olsa onay verdi.⁷⁶ Bizatihi kendisinin kaleme aldığı bir vekâletnâmeyle nikâh ile ilgili vekâletini de Selçuklu veziri

bir fesada sebep olacaktı.” Bkz. İbnü'l-Esîr, X, s. 38. Krş. Sevim, “Sibt İbnü'l-Cevzî'nin ‘Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan’ Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi,” s. 141.

⁷¹ Bundârî, s. 19; Sevim, “Sibt İbnü'l-Cevzî'nin ‘Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan’ Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi,” s. 142.

⁷² İbnü'l-Esîr, X, s. 37; Bundârî, s. 20; Sevim, “Sibt İbnü'l-Cevzî'nin ‘Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan’ Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi,” s. 147-148; İbn Haldûn, s. 860-861.

⁷³ Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, mektubunda şunları söylüyordu: “Uğruna kardeşimi öldürdüğüm halifenin bana mükafatı bu mudur? Halbuki ben bütün malımı ona yardım için feda ettim, en yakınlarımı ona olan sevgim sebebiyle öldürdüm.” Bkz. İbnü'l-Esîr, X, s. 37. Ayrıca bkz. Bundârî, s. 20; Sevim, “Sibt İbnü'l-Cevzî'nin ‘Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan’ Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi,” s. 148-149; İbn Haldûn, s. 861; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 173.

⁷⁴ Sevim, “Sibt İbnü'l-Cevzî'nin ‘Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan’ Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi,” s. 149; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 72; Râvendî, I, s. 109.

⁷⁵ Bundârî, s. 20.

⁷⁶ Rivayete bakılırsa, Abbâsî Halifesi'ne karşı tehditkâr bir tavır takınmakla yetinmeyen Selçuklu veziri Kündürî, Halife'nin nâiblerini tutuklamış, “havâssın” maişetlerini keserek Bağdat ileri gelenlerinin ekonomik kaynaklarına erişim haklarını durdurmuş, bunun üzerine Halife evliliğe bir anlamda zoraki onay vermek zorunda kalmıştı. Bkz. Reşîdü'd-Dîn, s. 104-105. Ayrıca bkz. Sevim, “Sibt İbnü'l-Cevzî'nin ‘Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan’ Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi,” s. 162-165; Râvendî, I, s. 109; İbn Haldûn, s. 861; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 173. Krş. Taneri, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük,” s. 37.

Kündürî'ye veren Halife, aynı vekâletnâme ile kızının çeyizini uhdesine verdiği Kâdı'l-Kudât ve İbn Yusuf'u da şahit olarak görevlendirmişti.⁷⁷ Nikâh, Hz. Fatıma'nın mehir bedeli olan 400 dirhem gümüş ve 1 dinar altın gibi sembolik sayılabilecek bir mehir üzerinde mutabakata varılarak 454/1062 yılının Şaban/Ağustos-Eylül ayında Tebriz yakınlarında kıyıldı.⁷⁸

Abbâsî Halifesi Kâim Biemrillah'ın gönülsüzce de olsa Selçuklu hükümdarı ile kızı Seyyide Hatun'un evliliğine onay vermesinden sonraki süreç, tıpkı o zamana kadar olduğu gibi bütünüyle Kündürî'nin kontrolü altında yürüdü. Yaklaşık bir yıl devam eden bir hazırlık safhasından sonra 455/1063 yılının Muharrem/Ocak ayında Sultan Tuğrul Bey yeni eşi ile zifafa girmek üzere Bağdat'a hareket ettiğinde, veziri Kündürî de Halife ile evliliğe dâir çeşitli görüşmeler yapmış ve gelinin Sultan ile birlikte Selçuklu ülkesine götürülmesi için gerekli izinleri almıştı.⁷⁹ Rivayete göre, Kündürî'nin yaptığı görüşmeler esnasında, kendisine, "Sultan ile Seyyide Hatun'un evliliğinin birleşme değil, şeref amaçlı olduğu, birleşmenin gerçekleşmesi durumunda ise bunun Halife'nin sarayında gerçekleşmesi gerektiği" söylenmiş, fakat vezir, "Selçuklu hükümdarının yanında bulunan has adamlarından ayırlamayacağını" gerekçe göstererek gelinin Sultan'ın yanına gönderilmesinde diretmişti. Nitekim Safer ayının 15'inde (17 Şubat) Seyyide Hatun o sırada Bağdat'a gelmiş olan Selçuklu hükümdarının sarayına götürüldü ve Tuğrul Bey'e takdim edildi. Altın kaplama bir tahta oturttuğu ve çok kıymetli hediyeler ve mücevherler sunduğu çiçeği burnunda eşi kendisine pek iltifat etmese de, Sultan kendisini Hz. Peygamber'in soyuna bağlayan bu evliliğe çok sevinecek, nikâh akdinin gerçekleşmesinde büyük emeği olan veziri Kündürî'ye hil'at giydirip günlerce ziyafet verecekti.⁸⁰

Hilafet merkezine gelerek yeni eşi Seyyide Hatun ile birlikte vakit geçiren⁸¹ ve kayınpederinin de izniyle onu alıp ülkesine gitmek üzere Bağdat'tan ayrılan Selçuklu

⁷⁷ İbnü'l-Esîr, X, s. 38; Bundârî, s. 20; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 73; Reşîdü'd-Dîn, s. 105; Ebû'l-Fidâ, I, s. 538; İbnü'l-Verdî, I, s. 356.

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, X, s. 38; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 160 vd; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 75; Hüseyinî, s. 109; Reşîdü'd-Dîn, s. 105; İbn Haldûn, s. 861; İbn Kesîr, VI/XII, s. 63; Ebû'l-Fidâ, I, s. 538; İbnü'l-Verdî, I, s. 356; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 173; Şebankâreî, s. 141.

⁷⁹ Bundârî, s. 23-24; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 168; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 79-81; İbn Kesîr, VI/XII, s. 64; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 173.

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, X, s. 40-41; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 168-169; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 80; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 173. Krş. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 44-45; Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 70, 71.

⁸¹ *Câmiü't-Tevârih ve Mecma'u'l-Ensâb*'da yer alan bilgiler, Sultan'ın Seyyide Hatun ile zifafa girmedeği ve yeni gelinin, eşi vefat ettiğinde "mühr-i bîkrî" ile Bağdat'a geri gönderildiği yönündedir. Bkz. Reşîdü'd-Dîn, s. 105; Şebankâreî, s. 141. Bununla birlikte, zifafın gerçekleştiğine dâir kayıtların mevcudiyetine de dikkat çekmek gerekir. Bkz. Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 168; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 80; İbnü'l-İmâd, V, s. 232; Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer ve Câmiu'l-Ğurer*, VI, thk. Selahuddin el-Münecced, Kahire 1961, s. 378; Ahmed b. Mahmud, I, s. 45.

Sultanı Tuğrul Bey'in 455 yılının Ramazan ayının sekizinci günü (4 Eylül 1063) Rey yakınlarında hayatını kaybetmesi üzerine vezir Kündürî devlet idaresini eline aldı. Sultan'ın vefat ettiği yere 70 fersah⁸² (yaklaşık olarak 400 km) mesafede bulunan Kündürî, bu mesafeyi iki günde kat ederek Rey'e ulaştı ve efendisinin cenaze merasimini tertip ederek onu defnetti. Devletin kontrolü altına aldı ve geride bıraktığı bütün mal varlığını askerlere dağıttığı Tuğrul Bey'in vefatından önce veliahd tayin ettiği⁸³ Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı tahta çıkararak onun adına hutbe okuttu.⁸⁴

Muktedir Vezirin Düşüşü ve Sonu

Amîdülmülk Kündürî'nin Sultan Tuğrul Bey'in vefatından sonra resmî veliahdı tahta çıkarmış olması, Çağrı Bey'in diğer oğlu Alparslan'ı desteklemekte olan bazı Selçuklu beyleri tarafından hoş karşılanmamıştı. Nitekim Yağsıyan ve Erdem isimli beyler, Süleyman'ın tahta çıkarılmasından sonra durumu protesto edip Kazvin'e giderek bu sırada hükümdarlığını ilan etmiş olan Alparslan adına hutbe okuttular. Kamuoyunun eğiliminin de Sultan Alparslan'dan yana olduğunu gören Kündürî, yeni hükümdara karşı direnmenin manasızlığını görerek tavır değiştirdi ve Rey minberlerinde irad edilen hutbelerde önce Alparslan'ın, daha sonra da Süleyman'ın adını okutmaya başladı.⁸⁵ Hutbeleri Sultan Alparslan adına okutarak onun hükümdarlığını kabul eden Kündürî, bir süre sonra bölgeye gelen Sultan Alparslan'ı Rey yakınlarındaki Huvar civarında karşılayıp onun saltanat makamına geçmesine destek olsa da, sahip olduğu iktidar ve daha önce ortaya koyduğu faaliyetlerden dolayı yeni yönetim tarafından sürekli ve potansiyel bir tehdit olarak görülmekteydi. Ahmed b. Mahmud tarafından Sultan Alparslan tarafından yeniden vezirlik makamına tayin edildiği belirtilen⁸⁶ ve İbn Hallikân, Zehebî, Safedî, İbnü'l-İmâd ve Müneccimbaşı tarafından yeni Sultan tarafından bir müddet daha vezirlik mevkiinde kalmasına

⁸² Sibt'in kaydına bakılırsa bu mesafe 60 fersah idi. Bkz. Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 182.

⁸³ Vezir Kündürî'nin bu veliahd tayininde başat rolü üstlendiği ve bunun da, onun, Süleyman'ın hükümdarlığı durumunda "mülkü istila" etmesinin mümkün olabileceğinden kaynaklandığı yönünde bir rivayet ve değerlendirme için bkz. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 9.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, X, s. 41, 43; Bundârî, s. 24-25; Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 182-183; İbn Haldûn, s. 861; İbn Kesîr, VI/XII, s. 64; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 174-175; Müneccimbaşı, I, s. 26. Krş. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 147; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 143; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 9, 152; Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlik," s. 39, 80-81; Özaydın, "Kündürî," s. 554.

⁸⁵ İbnü'l-Esîr, X, s. 43-44; Bundârî, s. 26; Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alp Arslan Dönemi," s. 189-192; İbn Haldûn, s. 861; İbn Kesîr, VI/XII, s. 64; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 175; Müneccimbaşı, I, s. 30. Krş. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 147; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 144; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 9-10, 44; Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlik," s. 60; Salim Koca, "Tuğrul Beyden Sonra Selçuklu Devletinde Yaşanan Otorite Bunalımı Alp Arslan Tarafından Nasıl Giderildi?," *Bilgi*, S. 3, Güz 1996, s. 81-82.

⁸⁶ Ahmed b. Mahmud, I, s. 52.

müsaade edildiği kaydedilen⁸⁷ Küdürî'yi yakından takip eden Nizamülmülk, onun gücüne son vermenin yollarını arıyor, onu Sultan Alparslan'ın gözünden düşürmek için fırsat kolluyordu. Nitekim bir süre sonra aradığı fırsatı bulmakta da pek zorlanmadı. 456/1063-1064 yılının Muharrem (Aralık-Ocak) ayında yakınlık kurmak maksadıyla ziyaret ettiği Nizamülmülk'e içerisinde 500 altın bulunan bir çıkmın bırakan ve onun yanından ayrılırken huzurda bulunan halkın ve askerlerin çoğunluğu tarafından takip edilen Küdürî, Nizamülmülk'ün, bu durumu onun daha sonra Selçuklu iktidarı için olumsuz sonuçlar doğurabilecek olan "halk ve askerler üzerindeki" etkisi olarak aktardığı ve muhtemel tehlikelere karşı uyardığı Sultan Alparslan tarafından verilen emirle mallarının müsadere edilmesinin ardından⁸⁸ tevkîf edilip bir süre Nişâbü'r'daki Horasan amîdinin evinde gözetim altında tutulduktan sonra⁸⁹ Merverrûd'a gönderilerek burada hapsedildi.⁹⁰ Kendisine aylık 100 dinar tahsisat bağlanan Küdürî'ye ait olup sayılarının üç yüzü aşkın olduğunu bildiğimiz has gulâmları elinden alındı, saray hâcibleri arasında pay edildi ve kendisine yalnızca dört gulâm bırakıldı.⁹¹ Bir rivayete göre, Küdürî'yi yeniden vezirlik makamına getirme niyetinde olduğu yönünde eğilimler sergileyen Sultan Alparslan, Nizamülmülk'ün tahrikleri ile bu kararı değiştirmiş ve önce Süleyman'ı tahta çıkarmak için devlet hazinesini boş yere harcamakla itham ettiği sâbık veziri azlederek tutuklanmasını emretmişti.⁹²

Sultan Tuğrul Bey'in muktedir veziri Amidülmülk Küdürî'nin siyasî hayatını sona erdiren ve onun gençlik dönemlerinde olduğu gibi birçok şiir ve beyit yazıp söylediği⁹³ bu mahpusluk dönemi, onun bu dünyadaki hayat macerasının da son

⁸⁷ İbn Hallikân, V, s. 141; Zehebî, *Siyer*, II, s. 361; Safedî, V, s. 49; İbnü'l-İmâd, V, s. 245; Müneccimbaşı, I, s. 32. Krş. Özeydın, "Kündürî," s. 554.

⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, II, s. 361; Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alp Arslan Dönemi," s. 195, 219; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 86; Şebankâreî, s. 141. Krş. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 11, 168; Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 98; Özeydın, "Kündürî," s. 554.

⁸⁹ Hüseyinî, s. 17; İbn Hallikân, V, s. 142; Safedî, V, s. 50; Ahmed b. Mahmud, I, s. 53; Müneccimbaşı, I, s. 32.

⁹⁰ İbnü'l-Esir, X, s. 45; Bundârî, s. 27-28; Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alp Arslan Dönemi," s. 195, 219; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 86; İbn Haldûn, s. 861; İbn Hallikân, V, s. 142; Safedî, V, s. 50; İbnü'l-İmâd, V, s. 246; Ebû'l-Fidâ, I, s. 541; İbnü'l-Verdî, I, s. 358; Müneccimbaşı, I, s. 32. Krş. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 11, 168; Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 91; Özeydın, "Kündürî," s. 554.

⁹¹ Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alp Arslan Dönemi," s. 219-220. Krş. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 93, 168; Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 98-99.

⁹² Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 166; Koca, "Tuğrul Beyden Sonra Selçuklu Devletinde Yaşanan Otorite Bunalımı Alp Arslan Tarafından Nasıl Giderildi?," s. 83-84. Rivayete bakılırsa, Sultan Alparslan, Küdürî'yi uhdesindeki devlet hazinesini boş yere harcamakla suçlayınca eski vezir harcadığı meblağı iade edeceğini söylemiş, nitekim Tuğrul Bey'in "havaşî" ve "hadem"inden müsadere ettiği 500 bin dinarı sebep olduğu zararı karşılamak üzere hazineye iade etmişti. Bkz. Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alp Arslan Dönemi," s. 194. Krş. Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 35.

⁹³ Ahmed b. Mahmud, I, s. 53.

günleri oldu. Tek evladı olan kızı⁹⁴ ve eşi ile birlikte Merverrûd'da yaklaşık bir yıl hapis tutulan Küdürî, Sultan tarafından kendisini idam etmeleri için gönderilen iki gulâm kendisine ulaştığında artık yolun sonuna geldiğini anlamıştı. Kendilerine idamından sonra defnedilmesi ile ilgili vasiyetlerde bulunduğu ve 100 altın verdiği gulâmlardan izin isteyerek abdest aldı, tevbe etti, feryat ve figân içerisinde cariyelerinin de dâhil olduğu aile efradı ile helalleştikten sonra iki rekat namaz kılarak cellatlarına teslim oldu.⁹⁵ Rivayete göre, sâbık vezir, öldürülmeden önce Sultan Alparslan ile Nizamülmülk'e idamını gerçekleştirecek olan gulâm ile haber göndermiş ve onlara şu mesajları iletmelerini söylemişti: *"Sultan'a falan dedi ki de: Sizin dergâhınızdan bana çok kutlu bir hizmet ve mübarek bir vesile olmuştur. Şöyle ki amcan Tuğrul Beg, üzerinde hüküm sürmem için bu dünyayı bana verdi. Sen (ise) o dünyayı/öteki dünyayı verdin ki senden (senin elinden) şehadet mertebesi elde ettim. Sizden (ikinizden) bana dünya ve âhret hâsıl oldu. Bu tedbir, saadet olamaz. Hâce'ye de (şunu) söyle: Vezir öldürmekle dünyaya kötü bid'at ve çirkin bir kâide getirdin. Onun (bu kâidenin) sonunu düşünmedin. Korkarım ki bu âdetini (sünnet), kendin, haleflerin, çocuk ve torunların hakkında da göreceksin."*⁹⁶ Hakkındaki hükmü infaz etmek üzere gulâmlar yanına geldiğinde hummâ hastalığından muzdarip olduğuna dair kayıtlar bulunan Küdürî, idam edilmeden önce onlara dönerek *"kendisinin ayyâr ya da hırsız olmadığını, bundan dolayı da boğularak değil de kılıç ile öldürülmek istediğini, bu şekilde günahlarının silinerek şehit olacağını"* söylemiş,⁹⁷ daha sonra hırkasının kolundan kopardığı kumaş parçası ile gözlerini bağlamıştı. Kılıçla başı kesilerek idam edilen bir zamanların muktedir Selçuklu vezirinin infazı, 456/1064 yılının Zilhicce'sinde (Kasım-Aralık) gerçekleşti. On yıla yakın bir süre Selçuklu veziri olarak vazife yapmış olan Küdürî henüz kırklı

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, X, s. 46; Hüseyinî, s. 17; İbn Hallikân, V, s. 142; İbnü'l-İmâd, V, s. 246; Müneccimbaşı, I, s. 33.

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, X, s. 45; Bundârî, s. 28; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alp Arslan Dönemi," s. 223; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 92-93; Hüseyinî, s. 17-18; Râvendî, I, s. 115; İbn Hallikân, V, s. 142; Safedî, V, s. 50; İbnü'l-İmâd, V, s. 246; Ebû'l-Fidâ, I, s. 541; Ahmed b. Mahmud, I, s. 53; Müneccimbaşı, I, s. 33. Krş. Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, s. 171, 317; Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," s. 102.

⁹⁶ Reşîdü'd-Dîn, s. 109. Küdürî'nin gönderdiği mesajın başka biçimleri de nakledilmektedir. Örneğin İbnü'l-Esîr, onun şöyle dediğini nakleder: *"Türkleri vezir ve divan erbabını öldürmeye alıştırmakla ne kadar kötü bir iş yaptın! Başkası için kuyu kazın, kazdığı kuyuya kendi düşer."* Bkz. *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 46. Aynı mesaj, Ahmed b. Mahmud tarafından şu şekilde nakledilmektedir: *"(Benim) ağzımdan Nizâmü'l-Mülk'e; zararlı bir iş yapıp, zulüm yoluna gittin. Türkler'e vezir ve divan sahiplerini öldürmeyi öğrettin. Bir kimse bir kuyu kazar ise, içine düşen ölü ve âdeti ortaya koyan, kıyâmet gününe dek, her o âdeti yapan kadar günâh bulur, diye söyle."* Bkz. Ahmed b. Mahmud, I, s. 53. Aynı mesajın benzer biçimde nakilleri için bkz. Hüseyinî, s. 18; Râvendî, I, s. 115-116; İbn Hallikân, V, s. 142; Safedî, V, s. 50; İbnü'l-İmâd, V, s. 246; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 175; Müneccimbaşı, I, s. 31-32.

⁹⁷ Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alp Arslan Dönemi," s. 223; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 93. Krş. Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, s. 171.

yaşlarındaydı.⁹⁸ Kündürî'yi idam ederek kılıçla kestikleri başını Kirman'da bulunan Nizamülmülk'e götürmek üzere yanlarına alan gulâmlar, vücudunu, vasiyeti gereği, daha önce Abbâsî Halifesi'nden aldığı debikî bir gömlek ve İslam Peygamberi'nin hırkasına sarılmış bir kumaş ile teçhiz ve tekfîn ederek Kündür'de, babasının yanına defnettiler.⁹⁹ Bununla birlikte, Kündür'de defnedilmiş olan onun vücudunun yalnızca bir kısmıydı. Kaynaklardan da teyit edebileceğimiz üzere, onun husyeleri daha önce hadım edildiği ya da kendisini hadım ettiği Harezm'de, kafatası kemikleri hariç olmak üzere başı Nişâbûr'da, kafatası ise muhtemelen Nizamülmülk'e götürüldüğü Kirman'da defnedilmişti.¹⁰⁰

SONUÇ

Henüz çocuk denilebilecek bir yaşta Selçuklu bürokrasisine dâhil edilen Sultan Tuğrul Bey'in veziri Amidülmülk Kündürî, biyografisi ve vezirlik dönemindeki faaliyetleri açısından bakıldığında, bazı kaynaklar tarafından vurgulandığı gibi, Selçukluların gerçek anlamdaki "ilk veziri" idi. Kendisinden önce Sultan'a vezirlik yapmış olan kimseler, Selçuklu hâkimiyetinin tesis edilmekte olduğu coğrafyada yaşayan ve Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasî nüfuzunun yayılmasına katkı sunan yerel unsurlara ve "eşraf"a mensup kimseler iken,¹⁰¹ o, Selçuklu devlet aygıtının içerisinde yetişmiş ve çeşitli memuriyetlerde yıllar boyunca çalışarak devlet tecrübesi edinmişti. Tuğrul Bey tarafından vezirlik makamına getirilmeden önceki yıllarda yerine getirdiği görevler ile devletin işleyişini ve iç dinamiklerini idrak etmiş, böylece zengin bir idarî birikimin de sahibi olmuştu. Nitekim çağdaş kaynaklarda idarî faaliyetleri ve vezâret iktidarı ile görünür olan ilk vezir durumundaki Kündürî'nin bazı metinlerde "Sultan'ın en meşhur veziri" olarak nitelendirilmiş olması da bu durum ile ilgilidir.

İdare mekanizmasının içerisinde yetişip gelmesi ve hayatının büyük bir bölümünü bürokratik faaliyetlere ayırmış olması ile kendisinden önceki vezirlerden ayrılan Kündürî, vezirlik makamının gerektirdiği meslekî donanımına sahip olan ilk Selçuklu veziriydi. Sahip olduğu kişisel yetenekleri ve keskin zekâsının yanı sıra Arapça ve Farsçayı iyi bilen medrese kökenli bir ilim adamı olması ve dili bir şâir, kâtib ya da hatib gibi ustaca kullanması, onun kısa süre içerisinde Selçuklu diplomasisi

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, X, s. 45; Zehebî, *Siyer*, II, s. 361; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alp Arslan Dönemi," s. 223; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 93; Bundârî, s. 29; İbn Hallikân, V, s. 132; İbnü'l-İmâd, V, s. 246; İbn Kesîr, VI/XII, s. 68; Ebû'l-Fidâ, I, s. 541; İbnü'l-Verdî, I, s. 358; Müneccimbaşı, I, s. 33. Krş. Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlik," s. 99, 102.

⁹⁹ İbnü'l-Esîr, X, s. 45; Bundârî, s. 28-29; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserlerindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alp Arslan Dönemi," s. 224; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 93; İbn Kesîr, VI/XII, s. 68; Ebû'l-Fidâ, I, s. 541; Müneccimbaşı, I, s. 33.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, X, s. 46; İbn Hallikân, V, s. 142; Safedî, V, s. 50; İbnü'l-İmâd, V, s. 246; İbn Kesîr, VI/XII, s. 68; Ebû'l-Fidâ, I, s. 542; İbnü'l-Verdî, I, s. 358; Nüveyrî, XXVI-XXVII, s. 175; Müneccimbaşı, I, s. 31.

¹⁰¹ Bowen, "Bazı Erken Dönem Selçuklu Vezirleri Hakkında Notlar," s. 141-149. Krş. Alican, "Selçukluların Erken Döneminde Vezirlik Kurumu," s. 1-16.

açısından yeri doldurulmaz bir figür haline gelmesini sağlamıştı. Onun vezirlik makamına tayin edilmesinin Büyük Selçukluların Abbâsîler ile olan ilişkilerinin yoğunlaştığı bir dönemde gerçekleşmesi ve Sultan ile Halife arasındaki ilişkilerde bazen tercüman, bazen kâtib ya da bazen elçi olarak görev yapması, sahip olduğu entelektüel donanım sayesinde gerçekleşiyordu. Ayrıca Sultan da onun sahip olduğu olumlu özelliklerin farkındaydı. Daha önce Harezm'de gerçekleştirdiği kalkışmanın ardından onu affedip daha da önemli görevlere getirmesi ve kardeşi İbrahim Yinal'ın isyanı sırasında sergilediği asî tutumu görmezden gelmesi bu durumu gösteriyordu. Selçuklu bürokrasisinin yetiştirdiği ilk büyük devlet adamı ve diplomatlardan biri olan Kündürî, Sultan ve Selçuklu siyaseti için kolaylıkla gözden çıkarılabilecek bir kimse değildi. Nitekim o da kendisi ile ilgili beklentileri boşa çıkarmamış, Bundârî'nin de belirttiği gibi Sultan Tuğrul Bey'in "gören gözü, işiten kulağı" olmuş ve Selçukluların İslâm dünyasının önderi olma sürecinde çok önemli görevleri yerine getirerek geride göz ardı edilemez bir miras bırakmıştı.

KAYNAKÇA

- AHMED B. MAHMUD, *Selçuk-Nâme, I*, haz. Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
- ALİCAN, Mustafa, "Selçukluların Erken Döneminde Vezirlik Kurumu," *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/16, Nisan 2014, s. 1-16.
- BOWEN, Harold, "Bazı Erken Dönem Selçuklu Vezirleri Hakkında Notlar," çev. Mustafa Alican, *Tarih Okulu Dergisi*, VIII, Eylül-Aralık 2010, s. 141-149.
- BUNDARÎ, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-'Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- DEVÂDÂRÎ, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Ğurer*, VI, thk. Selahuddin el-Münecced, Kahire 1961.
- EBÛ'L-FİDÂ, *Târîhu Ebî'l-Fidâ el-Müsemâm el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I, thk. Mahmud Deyyub, Beyrut 1997.
- GENÇ, Süleyman, "H. V / M. XI. Asırda Ehl-i Sünnet'in Yeniden Yükselişi: Süreç, Kurum ve Şahsiyetler Üzerine Bir İnceleme," *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV, İzmir 2007, s. 271-330.
- HAVEMANN, Axel, "The Vizier and the Rais in Saljuq Syria: The Struggle for Urban Self-Representation," *International Journal Of Middle East Studies*, C. 21, No: 2, (Mayıs 1989), s. 233-242.
- HÜSEYNÎ, Sadreddîn, *Ahbâru'd-Devletü's-Selcukiyye*, çev. Necati Lügal, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, XVI, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1992.
- İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fî't-Târîh Tercümesi*, IX-X, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

- İBNÜ'L-İMÂD, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, thk. Abdülkadir el-Arnaut, Mahmud el-Arnaut, Beyrut 1989.
- İBNÜ'L-KALÂNİSÎ, *Zeyl Târîhi Dımaşk*, Beyrut 1908.
- İBNÜ'L-VERDÎ, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, I, Beyrut 1996.
- İBN HALDÛN, *Târîh*, thk. Ebû Suhayb el-Keramî, Riyad tarihsiz.
- İBN HALLİKÂN, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, V, thk. İhsan Abbas, Beyrut tarihsiz.
- İBN KESÎR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI/XII, thk. Cude Muhammed Cude, Muhammed Hüsnî Şe'râvî, Kahire 2006.
- İBN TAĞRÎBERDÎ, *en-Nücûmu'z-Zahire fî Mül'uki Mısr ve'l-Kahire*, V, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Beyrut 1992.
- KARA, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.
- KİTAPÇI, Zekeriya, "Asrın Olayı, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife el-Kâim'in Kızı Seyyide İle Evlenmesi ve Bazı Tarihî Gerçekler," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Kasım 1994, s. 13-42.
- KOCA, Salim, "Tuğrul Beyden Sonra Selçuklu Devletinde Yaşanan Otorite Bunalımı Alp Arslan Tarafından Nasıl Giderildi?," *Bilig*, S. 3, Güz 1996, s. 80-85.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, Alp Arslan ve Zamanı, TTK Basımevi, Ankara 1992.
- MAKDİSÎ, George, "Tuğrul Bey'in Evliliği," çev. Mustafa Alican, *Tarih Okulu Dergisi*, III, İlkbahar 2009, s. 139-159.
- MÜNECCİMBAŞI Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.
- NÜVEYRÎ, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, XXVI-XXVII, thk. Necib Mustafa Fevvez, Hikmet Küşeli Fevvez, Beyrut 2004.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Kündürî," *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 554-555.
- RÂVENDÎ, Muhammed, *Râhatü's-Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr*, I, çev. Ahmed Ateş, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- REŞİDÜ'D-DİN FAZLULLAH, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011.
- SAFEDÎ, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, V, thk. Ahmed el-Arnaut, Türkî Mustafa, Beyrut 2000.
- SEVİM, Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi," *Makaleler*, 2, yay. haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 3-185.
- SEVİM, Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alp Arslan Dönemi," *Makaleler*, 2, yay. haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 187-285.
- ŞEBANKÂREÎ, "Selçuklular (Selâcika)," çev. Ahmad Hesamipour, *Tarih Okulu Dergisi*, IV, Yaz 2009, s. 137-161.

ŞEREFEDDİN, M., "Selçuklular Devrinde Mezahib," *Türkiyat Mecmuası*, I, 1925, s. 101-118.

TANERİ, Aydın, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük," *Makaleler*, 1, yay. haz. E. Semih Yalçın, Saadet Lüleci, Berikan Yayınevi, Ankara 2004, s. 3-115.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.

ZEHEBÎ, *Düvelü'l-İslâm*, Beyrut 1985.

ZEHEBÎ, *Siyer A'lâmu'n-Nubelâ*, II, thk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut 1991.